

«ЗАМОРОЖЕНІ» КОНФЛІКТИ НА ПОСТРАДЯНСЬКОМУ ПРОСТОРИ: ГЕОПОЛІТИЧНИЙ ВИМІР

Аналіз причин та наслідків «заморожених» конфліктів на пострадянському просторі показав, що попри вагомий внесок США, ЄС і ОБСЄ у врегулюванні конфліктів, провідну роль тут відіграє Російська Федерація. Це дозволяє їй суттєво обмежувати євроінтеграційні прагнення країн-учасниць програми Європейського Союзу «Східне партнерство».

Ключові слова: «заморожені» конфлікти, пострадянський простір, геополітичні інтереси, Російська Федерація, миротворчі сили.

Analysis of the reasons and consequences of "frozen" conflicts in the post-Soviet space showed that the Russian Federation is the major geopolitical player in the former USSR. Conservation of the key figure status of the post-Soviet space will allow Russia to significantly limit European aspirations of the member countries of the European Union's "Eastern Partnership" program.

Keywords: "frozen" conflicts, the post-Soviet space, geopolitical interests, the Russian Federation, peacekeeping forces.

Анализ причин и последствий «замороженных» конфликтов на постсоветском пространстве показал, что несмотря на весомый вклад США, ЕС и ОБСЕ в урегулировании конфликтов, ведущую роль здесь играет Российская Федерация. Это позволяет ей существенно ограничивать евроинтеграционные устремления стран-участниц программы ЕС «Восточное партнерство».

* здобувач кафедри країнознавства Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка
Науковий керівник – д.і.н., проф. Дорошко М.С.

Ключевые слова: «замороженные» конфликты, постсоветское пространство, геополитические интересы, Российская Федерация, миротворческие силы.

Постановка проблеми. Особливе місце в дослідженні етнополітичних і міжетнічних конфліктів посідають так звані «заморожені» конфлікти, що виникли на терені колишнього СРСР в останні роки його існування. Предметом етнополітичних конфліктів на пострадянському просторі стали, головним чином, терени, які вольовим рішенням комуністичного центру в Москві були передані до складу національно-державних утворень без урахування етнічного чинника, згідно з принципом «поділяй і володарюй!». На територіях Придністровського регіону Молдови, в Абхазії, Південній Осетії і Нагірному Карабасі на терені Південного Кавказу й донині лишаються неврегульованими конфлікти, що представляють загрозу міжнародній та регіональній безпеці. Їх підтримання у «замороженому» стані є вигідним для окремих геополітичних потуг першого порядку, серед яких правонаступниця СРСР – Російська Федерація.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. «Заморожені» конфлікти на пострадянському просторі викликають значну увагу вітчизняних [4; 9; 14-15] та зарубіжних науковців [1-2; 5-7; 10-13; 16-19]. Проте їх геополітична складова досліджена, на нашу думку, недостатньо. З'ясувати геополітичні інтереси провідних акторів світової політики у зоні «заморожених» конфліктів на пострадянських теренах є метою даної статті.

Основні результати дослідження. Розглядаючи мотивацію дій Російської Федерації у зоні «заморожених» конфліктів слід враховувати те, що у зовнішньополітичному плані Росія не лише не відмовляється від відновлення статусу великої держави, а й все наполегливіше прагне і надалі залишатись впливовим центром формування всього геополітичного ландшафту Європи, особливо ж – Східної Європи та регіону Чорноморського басейну. Придністров'я й Південний Кавказ є важливими військово-стратегічними плацдармами Росії: присутність у Придністров'ї забезпечує їй вплив у

Південно-Східній Європі та на Балканах, а контроль над розташованим на перетині Європи й Азії Закавказзям дає можливість просування вглиб Середнього і Близького Сходу, до басейнів Каспійського, Чорного і Середземного морів. З'ясуємо основні чинники впливу Росії в регіонах «заморожених» конфліктів.

Значний вплив на збереження конфліктів у «замороженому» стані має присутність у зоні конфліктів російських військ та озброєнь. Так, у Придністров'ї, де, згідно зі Стамбульськими домовленостями 1999 р. Росія зобов'язалась ліквідувати наявні там з радянської доби військові озброєння до 2002 р., попри часткове виконання Москвою взятих зобов'язань, основна частина озброєнь залишається на території Східної Молдови. Крім очевидного небажання влади Придністров'я втрачати військові ресурси, що надають відчуття захищеності від потенційного військового тиску офіційного Кишинева, причиною невирішеності цього питання є небажання Росії залишити останній військовий форпост у цьому регіоні і, таким чином, втратити один з дієвих інструментів впливу на ситуацію в ньому, адже Придністров'я є також важелем політичного впливу Росії на Україну. Тому Придністровська Молдавська Республіка (ПМР) є стратегічним партнером РФ.

Російська військова присутність також є чинником, що стоїть на заваді навіть гіпотетичній можливості поновлення перемовин офіційного Тбілісі з бунтівними Абхазією і Південною Осетією щодо повернення цих сепаратистських регіонів під юрисдикцію Грузії.

Конфлікт в Абхазії, коріння якого, втім, як і решти етнополітичних конфліктів на пострадянському просторі, сягає доби, коли більшовицьке керівництво СРСР, проводячи національно-територіальне розмежування, керувалось не історичними реаліями, а бажанням посварити між собою сусідні народи, зачіпає інтереси багатьох етнічних та політичних груп. Прямо чи опосередковано у протистояння було втягнуто Грузію, Абхазію, Росію, її північнокавказькі республіки, Вірменію та Туреччину. Керівництво Грузії у 1990-ті рр. прагнуло вирішити абхазьку проблему шляхом співробітництва з Росією, адже, окрім Росії, Абхазія не має другого такого союзника. Зацікавлена

в отриманні необхідної кількості озброєнь, що згодом мала перейти в її власність, Грузія свого часу підписала договір про розміщення російських військових баз на її території. Положеннями цього договору передбачалось відновлення територіальної цілісності Грузії, допомога РФ у створенні грузинської армії, роззброєння сепаратистських формувань. Проте жодна з цих умов не була виконана. Тому грузинським парламентом, окремими політичними партіями, вищими посадовими особами все частіше порушувалися питання про виведення з території Грузії усіх російських військ і можливий вихід Грузії з СНД.

Водночас Росія постійно вимагала продовження мандату перебування російських миротворчих сил в Абхазії. Ці вимоги, однак лише поглиблювали конфронтацію. У середині липня 2006 р. парламент Грузії прийняв резолюцію з вимогою виводу російських миротворчих сил з Абхазії й Південної Осетії. У відповідь на це парламент Абхазії закликав світову спільноту розпочати процес офіційного визнання незалежності самопроголошеного регіону.

Після проголошення незалежності Косова і визнання її країнами Заходу у 2008 р., проблема міжетнічних конфліктів в Грузії постала з новою силою. До цього спричинилися як наміри Грузії стати членом НАТО, так і практичні дії Росії, спрямовані на недопущення дрейфу Грузії в бік Заходу. Саме 2008 року Росія продемонструвала світові, що вона залишається найвпливовішим геополітичним гравцем на просторі СНД. Спочатку, у квітні 2008 р., завадивши Грузії й Україні отримати План дій щодо членства в НАТО на саміті в Бухаресті, згодом, у серпні 2008 р., взявши участь у 5-денній війні з Грузією в Південній Осетії, Росія, що визнала незалежність сепаратистських регіонів Грузії, унеможливила в найближчій перспективі повернення Абхазії й Південної Осетії під юрисдикцію Грузії.

Окрім чинника військової присутності Росії в зоні міжетнічних конфліктів, суттєвим важелем впливу Кремля на ситуацію в конфліктних регіонах стало отримання значною кількістю населення Придністров'я, Абхазії і Південної Осетії статусу громадян Росії. Роздаючи своє громадянство населенню сепаратистських регіонів, Росія, таким чином, отримала легальну

можливість у будь-який час використати цей чинник як вагомий аргумент для надання військової допомоги «співвітчизникам».

Про те, що інститут російського громадянства є одним з основних засобів впливу Росії в Придністров'ї засвідчують статистичні дані, згідно яких станом на 2000 р. Росія надала своє громадянство понад 60 тис. придністровців і посилено збільшує цю гігантську для маленького регіону кількість [8]. Очевидно, до моменту виведення останнього російського солдата з Придністров'я тут буде значно більше громадян Російської Федерації, в руках яких опиниться вся реальна влада в регіоні, який називає себе незалежною країною. Освіта, культура, законодавство в основному вже давно підігнані під російські стандарти, а мовою придністровської політичної еліти є російська.

Крім цього фактора, на особливу увагу заслуговує і ставлення Москви до посередницької місії Києва в Придністров'ї, а саме до посилення її ролі в цьому регіоні. Зі зміною зовнішньополітичних пріоритетів України та зростання її ваги в переговорному процесі як сили, що найбільше влаштовує Кишинів, Тирасполь, Брюссель і Вашингтон, відповідно виникає небезпека (з точки зору Кремля) щодо зменшення ваги Росії та її можливостей утримувати статус визначального гравця в районі Чорноморського басейну.

Неврегульованість конфлікту в Придністров'ї є вигідною для Кремля, позаяк дозволяє закріпитися в регіоні задля тиску на Молдову й Україну. У зв'язку з цим можна констатувати, що придністровський конфлікт залишається замороженим у силу геополітичних обставин та факторів, головним з-поміж яких є російський геополітичний інтерес. Для зміцнення своїх геополітичних позицій в регіоні Росія намагається дискредитувати Україну шляхом вкидання в інформаційний простір відвертих інсинуацій на кшталт розробки сценарію майбутнього приєднання Придністров'я до України. Деякий час окремі російські і придністровські ЗМІ посилено експлуатували ідею можливого включення Придністров'я до складу України. Поширюються інформаційним простором й інші варіанти «вирішення» Придністровської проблеми. Так, восени 2000 р. в «Независимой газете» з'явилася стаття С. Градіровського «Малая шахматная доска» [3]. Публікація зводилась до встановлення

кондомініуму, тобто спільного володіння Придністров'ям. Кондомініум, на думку автора публікації, мають укласти між собою країни-гаранти мирного розв'язання придністровського протистояння - Росія та Україна.

Звісно, що Україна має брати до уваги різні варіанти врегулювання Придністровського конфлікту, бодай тому, що українська меншина у Молдові є найчисельнішою, а велика частина Придністров'я розташована на історично українських землях. У разі змін у державному статусі Молдови, Придністров'я, згідно з Московським меморандумом 1997 р., має право на самовизначення. Більше в документі не сказано щодо цього нічого. Тим часом, реально претендувати на цю землю не зможе ніхто, крім України. Це визнають навіть крайні румунські націоналісти, які бачать кордони «Великої Румунії» вздовж Дністра. Росія про це воліє не говорити, або ж вкидає в інформаційний простір заяви окремих своїх депутатів і лідерів самопроголошеної «ПМР», що Придністров'я – це російська земля. Отже, в Придністров'ї ми маємо справу із суто прагматичними інтересами Росії, які суперечать інтересам інших учасників процесу врегулювання.

У цьому контексті варто зазначити, що проблема Придністров'я розглядається Москвою значно ширше, ніж локальна проблема в рамках російсько-молдовських відносин. Для Росії актуальною є необхідність призупинення процесів її політичного витіснення з регіону. Відповідно, військова присутність у зоні Придністровського конфлікту розглядається Росією як своєрідний важіль тиску не тільки на розвиток процесу мирного врегулювання, але й на процеси всередині Молдови, на її зовнішню політику, на розвиток загальної політичної й економічної ситуації за її межами. Гальмування процесу мирного врегулювання та збереження російського військового контингенту, надання йому юридичного статусу з функціями миротворчої місії сьогодні є принциповим питанням для РФ.

Виконання в повному обсязі рішень Стамбульського саміту ОБСЄ (1999 р.) щодо виведення російських військ та озброєнь з території Молдови, як і наполегливість європейських організацій у цьому питанні, значно зменшують вплив Росії на процес мирного врегулювання. Але уповільненість з виведенням

14-ї армії з Придністров'я може надати Росії фактичні можливості шляхом тиску на Тирасполь (використовуючи при цьому і самий факт виведення російських військ) домогтися поступок Кишинєва щодо статусу Придністров'я у складі «спільної держави» в обмін на згоду керівництва Молдови на правове оформлення статусу російського контингенту як гаранта в рамках майбутньої угоди про остаточне врегулювання, а також й у питанні щодо майбутнього формату миротворчої операції.

Поряд з військовою присутністю та інститутом російського громадянства для збереження свого геополітичного впливу Росія активно сприяє використанню сепаратистськими режимами такого інструментарію як проведення референдумів, що надають видимості легітимності рішенням маріонеткових режимів. Показовою у цьому сенсі є передісторія сепарації Південної Осетії зі складу Грузії.

Як відомо, восени 1990 р. Південно-Осетинська обласна рада, спираючись на закон СРСР від 26 квітня 1990 р., що передбачав розширення повноважень радянських автономій, проголосила область Південно-Осетинською Радянською Демократичною Республікою і звернулась до Москви з проханням про визнання її незалежним від Грузії суб'єктом радянської федерації. У відповідь на це, офіційний Тбілісі в грудні 1990 р. ліквідував Південно-Осетинську АО і розпочав блокаду регіону, що тривала до липня 1992 р.

Економічна блокада супроводжувалась військовим протистоянням сторін конфлікту. Особливо запеклим воно стало після того, як в результаті референдуму, проведеного південно-осетинським керівництвом 19 січня 1992 р., понад 90% його учасників висловились за приєднання регіону до Росії. Бойові дії, що тривали (з перервами) до липня 1992 р., були припинені за посередництва Росії, яка розмістила на території Південної Осетії свої миротворчі сили.

Протягом часу, що минув з часу грузинсько-осетинського конфлікту 1992 р., Росія послідовно озброювала і зміцнювала південно-осетинський сепаратистський режим, роблячи відверту ставку на відокремлення цього

регіону. Задля цього й проводила активну політику роздачі російських паспортів негрузинському населенню Південної Осетії. Ця обставина, не в останню чергу, сприяла визнанню Росією незалежності Абхазії й Південної Осетії 26 серпня 2008 р.

Аналіз причин російсько-грузинського протистояння в Південній Осетії вкотре підтвердив аксіоматичне твердження, що міжетнічні конфлікти часто провокуються саме зовнішніми силами імперського зразка й набувають неабияких масштабів внаслідок їхнього втручання у локальні суперечки. Ці сили мають власні інтереси та зацікавлені в поглибленні конфліктних ситуацій. Улагодження спонтанних міжетнічних суперечок безболісніше за умов відповідної роботи міжнародних механізмів безпеки і взаємної толерантності сторін. Домінування в регіоні лише однієї держави може лише провокувати нові конфлікти або, як у ситуації навколо Нагірного Карабаху, грати на непримиренних суперечностях учасників конфлікту, тримаючи його у невизначеному «замороженому» стані.

Як відомо Нагірно-Карабаський конфлікт – це територіальний конфлікт між Азербайджаном з одного боку та його автономією Нагірним Карабахом і Вірменією – з іншого. Предметом конфлікту є територія Нагірного Карабаху, на якій мешкають переважно вірмени. Конфлікт призвів до поляризації позицій сусідніх держав довкола нього і став джерелом загрози регіональній безпеці Кавказу і всього Середнього Сходу.

Нагірний Карабах проголосив незалежність у 1991 р. – згідно з результатами референдуму, проведеного за законами ще існуючого тоді СРСР, але це не було визнано керівництвом Азербайджану. В результаті збройного конфлікту, що тривав близько трьох років, Азербайджан втратив майже 20% території (Нагірний Карабах та сім прилеглих до нього районів), понад 300 тисяч азербайджанців змушені були залишити місця свого постійного проживання.

18 лютого 1994 р. у Москві міністрами оборони Азербайджану й Вірменії за посередництва міністра оборони Росії було підписано Протокол про повне припинення вогню та воєнних дій й досягнуто згоди щодо розведення військ

ворогуючих сторін. Проте в подальшому, попри неодноразові зустрічі президентів Азербайджану і Вірменії, а також те, що до урегулювання конфлікту долучились ООН і ОБСЄ (так звана “Мінська група”), а співголовами на переговорному процесі щодо статусу Нагірного Карабаху стали РФ, США і Франція, жоден із запропонованих посередниками планів поетапного досягнення миру до врегулювання конфлікту не привів.

Влітку 1997 р. Мінська група ОБСЄ запропонувала взяти за основу для подальших переговорів пакетний варіант врегулювання конфлікту, яким передбачався відхід нагірно-карабаських збройних сил до територіальних кордонів автономії та повернення до вимог адміністративного статусу 1988 р. Ця пропозиція була рішуче відхилена Вірменією і Карабахом з огляду на відсутність, на їх думку, правових гарантій для етнічних вірмен, які мали б перейти під юрисдикцію Азербайджану.

Вірменія взяла на себе значний тягар обов’язків щодо надання військової та економічно-фінансової допомоги самопроголошеній Нагірно-Карабаській Республіці (НКР). Ігноруючи рішення міжнародних інститутів безпеки, Вірменія, таким чином, опинилася у стані відносної ізоляції від країн регіону, що не сприяє її економічному розвитку та створенню систем регіональної стабільності. Більше того, на невизначені строки загальмовано включення Вірменії в систему світової економіки шляхом участі в масштабних міжнародних економічних і транспортних проектах.

На поліпшення ситуації не вплинула і певна активізація економічного співробітництва Вірменії з Іраном, щодо якого діють санкції США. Від свого стратегічного партнера – Росії, Вірменія надто віддалена і фактично не має з нею прямих шляхів сполучення. В пошуках виходу з ізоляції офіційний Єреван значно розширив спектр дипломатичних контактів як в рамках двосторонніх відносин з Вашингтоном і Парижем, так і у відносинах з міжнародними європейськими організаціями, насамперед з Європейським Союзом і Радою Європи.

У Вірменії розуміють, що досягнення миру відкриє кордони з Туреччиною та Азербайджаном, а це дасть можливість Вірменії взяти участь у

вигідних транспортно-енергетичних проектах. Водночас Єреван категорично виступив проти американського «плану Гобла», побудованому на обміні територіями, про що офіційно висловлювалися другий президент країни Р.Кочарян та керівники всіх парламентських фракцій і груп парламенту Вірменії, вважаючи неприйнятною зміну територіальної цілісності республіки.

Нагірно-Карабаська Республіка фактично ізольована від участі у переговорному процесі. Її інтереси на міжнародній арені обстоює уряд Вірменії. Тому влада НКР дотримується позиції, згідно з якою угода з врегулювання конфлікту може бути досягнута тільки в рамках загальнорегіональної системи безпеки, учасниками якої мають стати усі сусідні з Азербайджаном і Вірменією країни включно з НКР.

Азербайджан в цілому дотримується позиції збереження територіальної цілісності країни в кордонах 1988 р., але не проти надання Нагірному Карабаху широких прав автономії. У той же час тривала антивірменська політика, яка проводилася офіційним Баку, створила ситуацію, за якою Нагірний Карабах психологічно не готовий на будь-які поступки. З іншого боку, Баку розглядає перспективу обміну «географічних коридорів» між Вірменією та Азербайджаном (Нагірним Карабахом та Нахічеванню) як можливий варіант врегулювання.

Російська Федерація залишається традиційним партнером Вірменії, в якій і зараз розквартировано не менш аніж 20 тис. вояків російської 4-ї армії. З боку РФ надається значна військово-технічна допомога Вірменії. Питання Нагірного Карабаху для РФ набуває більш широкого, регіонального значення, оскільки безпосередньо стосується майбутнього вірменсько-російських відносин і посилення впливів Москви на Кавказі. Росія має свої особливі інтереси в Кавказькому регіоні, які полягають у тому, щоб зберегти політичне, економічне та військове домінування у Закавказзі, максимально узгодити зовнішню політику закавказьких держав з інтересами Росії і не допустити посилення в цьому регіоні ролі третіх країн (передусім Туреччини, США та країн Заходу).

Росія намагається розглядати питання нагірно-карабаського врегулювання у більш широкому геополітичному контексті, пов'язуючи його із

загальними процесами, що відбуваються на Північному Кавказі та в СНД. Відтак Москва активно підтримує позицію Вірменії, оскільки перехід (за планом обміну територіями) південної частини Вірменії під юрисдикцію Азербайджану або під контроль міжнародних миротворчих сил остаточно закриває для Росії вихід у регіон Південного Кавказу та Середнього Сходу. Тому Росія підтримує неприйняття Єреваном варіанту територіального обміну між Вірменією та Азербайджаном.

Такої ж позиції дотримується й офіційний Тегеран, позаяк територіальний обмін позбавляє Вірменію географічного зв'язку з Іраном, який вже неодноразово пропонував розпочати будівництво газопроводу Вірменія-Іран, і є загрозою остаточної політичної ізоляції Ірану на рівні регіону, в тому числі в силу його політичного протистояння Анкарі. Незважаючи на те, що Тегеран не бере безпосередньої участі в переговорному процесі, Єреван економічно зацікавлений у збереженні прямого виходу до території Ірану, як і в позитивній динаміці двосторонніх відносин.

В цілому масштаби конфлікту між двома республіками Південного Кавказу – Азербайджаном та Вірменією – виходять далеко за межі регіону. Від його остаточної врегулювання залежить не тільки атмосфера взаємної довіри кавказьких держав, а й економічні та політичні інтереси країн, які шукають можливості активізувати політику в регіоні. Геополітичне значення нагірно-карабаської проблеми останнім часом зросло у зв'язку із відкриттям значних покладів вуглеводневого палива в Каспійському регіоні та проектами прокладання стратегічних транспортних магістралей, безпосередньо наближених до зони конфлікту. Тліюче міжетнічне протистояння негативно впливає на перспективи розвитку економіки країн регіону та на загальну ситуацію європейської безпеки і стабільності.

Висновки. Аналіз причин та наслідків «заморожених» конфліктів пострадянському просторі показав, що основним геополітичним гравцем на терені колишнього СРСР залишається Російська Федерація, яка зацікавлена: у збереженні військових баз у східній Молдові і в Закавказзі для гарантування безпеки своїх південно-західного і південного флангів; збереженні залежності

пострадянських держав від постачання російських енергоносіїв і контролі над їх енергетичними системами; стабілізації ситуації у Придністровському регіоні Молдови і на Південному Кавказі; зменшенні впливу Заходу в країнах колишнього СРСР шляхом визнання і підтримання життєдіяльності самопроголошених республік. Збереження статусу ключової фігури на пострадянському просторі дозволяє Росії суттєво обмежувати євроінтеграційні прагнення таких країн-учасниць програми Євросоюзу «Східне партнерство» як Азербайджан, Вірменія, Грузія, Молдова й Україна та гальмувати процес посилення впливу НАТО і США на терені СНД. Позаяк Росія не має намірів долучатися до процесу європейської інтеграції, а прагне одноосібного лідерства у Східній Європі, на неї очікують непрості відносини з НАТО і ЄС. Такі претензії Росії, безумовно, призведуть до зіткнення інтересів, а отже, й до поновлення небезпеки регіональної конфронтації в Європі. За таких умов роль нерегульованих конфліктів, а також їх вплив на міжнародні процеси суттєво зростають.

Список використаних джерел:

1. Абдулатипов Р. Г. Этнополитические конфликты в странах СНГ: некоторые миротворческие и правовые механизмы разрешения. - Баку, 1996. – 365 с.
2. Гарнетт Ш.В. Чи настане мир у Придністров'ї / Ш.В. Гарнетт, Р. Лебенсон // Політика і час. – 2003. - № 5. – С. 51-63.
3. Градировский С. Малая шахматная доска / С.Градировский // Независимая газета. – 2002. – 29 июля.
4. Дорошко М.С. Конфлікт у Придністров'ї: політичне підґрунтя / М.С. Дорошко // Актуальні проблеми міжнародних відносин: Зб.наук. пр. - К.: Київ. нац. ун-т імені Т. Шевченка, Інститут міжнародних відносин, 2005. - Вип.53. – Ч.2. - С.13-14.

5. Европеизация и разрешение конфликтов: конкретные исследования европейской периферии / Пер.с англ. - М.: Издательство «Весь Мир», 2005. – 312 с.
6. Здравомыслов А. Межнациональные конфликты в постсоветском пространстве / А. Здравомыслов. - М.: Аспект-пресс, 1997. – 607 с.
7. Кавтарадзе С.Д. Этнополитические конфликты на постсоветском пространстве / С.Д. Кавтарадзе. – М. : Экзамен, 2005. – 223 с.
8. Кизка Василь. Придністров'я: геополітичне перехрестя на кордонах України / Василь Кизка // День. – 2000. – 19 вересня.
9. Конфликты и войны после распада СССР / В.Ю. Богданович, А.Я. Маначинский, Ю.В. Егоров, В.А. Муха, А.А. Бортник. – К.: Вид-во «Кий», 2008. – 420 с.
10. Кременюк В.А. Международные конфликты: проблемы управления и контроля / В.А. Кременюк. – М.: Ин-т США и Канады РАН, 2006. – 121 с.
11. Лебедева М.М. Политическое урегулирование конфликтов: подходы, технологии, решения / М.М. Лебедева. - М.: Аспект-Пресс, 1997. – 303 с.
12. Морозов Ю.В. Миротворческая деятельность России по урегулированию конфликтов в Европе. Ч.1: Операции на постсоветском пространстве / Ю.В. Морозов. – М.: Ин-т Европы РАН, 2007. – 135 с. – (Доклады Института Европы ; № 185).
13. Наджафов Э.Н. Южный Кавказ: тернистый путь к безопасности / Э.Н. Наджафов. – М. : Научная книга, 2005. – 225 с.
14. Перепелиця Г.М. Генезис конфліктів на посткомуністичному просторі Європи / Г.М. Перепелиця. – К.: Стилос - ПЦ «Фоліант», 2003. – 256 с.
15. Плаксенко М.Л. Роль та інтереси Росії в урегулюванні Придністровського конфлікту / М.Л. Плаксенко // Стратегічні пріоритети. – 2008. - № 3(8). – С. 233-239.
16. Пряхин В.Ф. Региональные конфликты на постсоветском пространстве: (Абхазия, Южная Осетия, Нагорный Карабах, Приднестровье, Таджикистан) / В.Ф. Пряхин. – М.: Гном и Д, 2002. – 312 с.

17. Самедов А. Механизмы влияния Российской Федерации на разрешение конфликтов на Кавказе / А. Самедов; Нац. академия наук Азербайджана, Ин-т по правам человека. – Баку, 2007. – 191 с.
18. Саркисян Т. Геополитическая роль России в Закавказье / Т. Саркисян. – М.: РИЦ ИСПИ РАН, 2005. – 101 с.
19. The International Spread of Ethnic Conflict: Fear, Diffusion and Escalation / Ed. by D. A. Lake, D. Rothchild. Princeton, N. J.: Princeton University Press, 1998. – 374 p.